

**SANATORIY-SOG'LOMLASHTIRISH MUASSASALARI
FAOLIYATINING IQTISODIY O'SISHINI TA'MINLASH ASOSIDA
ICHKI AUDITNING ILMIY-AMALIY ASOSLARI**

Shafkarov Faxriddin Xudayberdievich –

“TIQXMMI” milliy tadqiqot universiteti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o'qituvchisi.

***Аннотация.** Ushbu maqolada ichki auditning ilmiy va amaliy asoslarini ishlab chiqishda sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarining iqtisodiy o'sishini ta'minlash muammolari aniqlangan.*

Sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarining ichki audit xizmatining o'rnini va ichki nazorat tizimining ishonchiligi, shuningdek ularni qo'llashning uslubiy asoslari va usullari baholandi. Илмий изланишга асосланиб тақлиф ва хулосалар келтирилган.

***Калит со'злар:** moliyaviy hisobot, ichki audit, ichki audit xizmati, ichki nazorat tizimi, taftish, munosabatlar, samarali boshqaruv.*

**НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНУТРЕННЕГО
АУДИТА НА ОСНОВЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РОСТА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САНАТОРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЙ**

Шафкаров Фахриддин Худайбердиевич –

Национальный исследовательский Университет «ТИИИМСХ»

Старший преподаватель кафедры «Бухгалтерский учет и аудит».

***Аннотация.** В данной статье определены проблемы обеспечения экономического роста санаторно-оздоровительных учреждений при разработке научно-практических основ внутреннего аудита.*

Оценивалась роль Службы внутреннего аудита санаторно-оздоровительных учреждений и надежность системы внутреннего контроля, а также методические основы и методы их применения. Приводятся предложения и выводы, основанные на научных исследованиях.

***Ключевые слова:** финансовая отчетность, внутренний аудит, служба внутреннего аудита, система внутреннего контроля, аудитор, взаимоотношения, эффективное управление.*

**SCIENTIFIC AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF INTERNAL
AUDIT ON THE BASIS OF ENSURING THE ECONOMIC GROWTH OF
THE ACTIVITIES OF SANATORIUM-HEALTH INSTITUTIONS**

Shafkarov Fahriddin Khudaiberdievich –

National Research University “TILAME”

Senior teacher of the department “Accounting and audit”.

***Abstract.** This article identifies the problems of ensuring the economic growth of Sanatorium-wellness institutions in the development of scientific and practical foundations of internal audit.*

The role of the Internal audit Service of Sanatorium-wellness institutions and the reliability of the internal control system, as well as the methodological foundations and methods of their application were evaluated. Suggestions and conclusions are made based on scientific research.

***Keywords:** financial reporting, internal audit, Internal audit Service, internal control system, inspection, relationship, effective management.*

Kirish

Respublikada ichki auditning rivojlanishi, isloh qilinishi uning bozor munosabatlariga bevosita o'tishi bilan uzviy bog'liqdir. Audit sohasidagi islohotlarning davom etayotgan rivojlanishi bundan buyon ham chuqur davom

etishini ta'minlash zarur va bu, o'z navbatida, bir qator iqtisodiy muammolarni hal qilishga imkon beradi.

Ichki auditni ilmiy va amaliy jihatdan isloh qilishning asosiy maqsadi milliy va xorijiy mutaxassislarning hisob siyosati va hisobot ma'lumotlarini tushunishdagi farqni bartaraf etish, ichki audit nazoratini jahon talablari darajasiga ko'tarish va ularni milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari va talablarini hisobga olgan holda ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

Ichki audit xizmati, bu moliyaviy ma'lumotlarning haqiqiylikini tasdiqlovchi vositachilik xizmati. Haqiqiy ma'lumotlarning mavjudligi moliyaviy hisobning samaradorligini oshirishga imkon beradi va turli tuman iqtisodiy qarorlar natijalarini baholash imkoniyatini beradi.

Ichki audit faoliyati asosan buxgalteriya (moliyaviy) hisobotining mustaqil ekspertizasi uchun tadbirkorlik faoliyati bo'lib, xo'jalik yurituvchi sub'ekt faoliyatining qonunchilik va me'yoriy hujjatlar talablariga muvofiq ishonchliligi to'g'risida auditorlik xulosasini taqdim etishga, shuningdek uning moliyaviy barqarorligi to'g'risida fikr bildirishga qaratilgan.

Iqtisodiy islohotlar sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, kredit tashkilotlari va boshqa iqtisodiy sub'ektlarning mol-mulki bilan shartnomaviy munosabatlarni amalga oshirish, pul mablag'laridan foydalanish, tijorat operatsiyalari va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini beradigan majburiy bo'lmagan holatlarda ham ichki auditorlik tekshiruvini o'tkazish muhimdir. Ushbu munosabatlarning ishonchliligi, albatta, moliyaviy ma'lumotlardan foydalanish imkoniyati bilan bog'liqdir va ma'lumotlarning aniqligi mustaqil auditorlar tomonidan tasdiqlanadi.

Mamlakat sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalari dunyodagi deyarli barcha ma'lum instrumental omillarga ega, ularning resurslari sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarining mavjud ehtiyojlari va rivojlanish istiqbollari ta'minlashga qodir. Respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalari faoliyatini turli tashkiliy-huquqiy shakllarda ichki nazorat qilish tizimini sezilarli darajada o'zgartirdi. Tashkiliy

nazorat tizimlarining shakllanishi va murakkablashishiga yangi ehtiyojlarga va soha iqtisodiyotini rivojlantirish orqali erishiladi. Hozirgi vaqtda eng ko'p talab qilinadigan faoliyat turlaridan biri bu ichki audit faoliyati bo'lib, u uning samaradorligini tahlil qilishni, ma'lum marketing aktsiyalarini o'tkazish maqsadga muvofiqligini o'rganishni, shuningdek ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishni talab qiladi.

Ichki audit boshqaruv jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Ichki audit natijalari va olingan ma'lumotlar asosida strategiya tuzatiladi, bozor ulushi, biznesning rentabelligi maksimal darajada oshiriladi va muassasani uzoq muddatli faoliyati ta'minlanadi.

Ichki nazorat tizimlashtirishni, audit sohasida nazoratning turli shakllarini amalga oshirish nazariyasi, uslubiy va amaliyotini takomillashtirishni talab qiladi.

Sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarida ichki audit masalalarini chuqurroq ko'rib chiqish uchun aniq ehtiyoj paydo bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Ichki auditor tekshirishni boshlashdan oldin muassasa faoliyatining xususiyatlari va ko'lami, shuningdek, korxonadagi buxgalteriya hisobi tizimi to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi kerak. Dastlabki o'rganish natijalariga qarab, auditor o'z ishida tekshiriladigan korxonaning ichki nazorat tizimiga tayanish mumkinmi yoki yo'qligini hal qilishi kerak.

Agar ichki auditor korxonaning ichki nazorat tizimiga uning ishiga ishonish mumkin emas deb qaror qilsa, u holda auditor ichki auditni uning fikri ushbu tizimga bo'lgan ishonchga asoslanmaydigan tarzda tashkil qilishi kerak. Agar ichki nazorat tizimining ishonchliligi auditor tomonidan "past" deb baholansa yoki ichki auditor ushbu tizimga ishonmaslikka qaror qilsa, u yuqoridagi kabi harakat qilishi kerak.

Agar ichki auditor ichki nazorat tizimini o'rganishning umumiy natijalariga ko'ra muassasaning ichki nazorat tizimiga tayanish mumkin degan qarorga kelsa, u holda auditor ichki nazorat tizimini dastlabki baholashni amalga oshirishi kerak.

Ichki nazorat tizimini dastlabki baholash ichki auditor mustaqil ravishda

ishlab chiqadigan uslubi va usullari asosida amalga oshiriladi.

Ichki audit bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan, shuningdek, xorijiy va milliy olimlar hamda mutaxassislar ilmiy ishlarida tadbiq etilgan.

Rakutko Svetlana Yurevna ta'kidlashicha, “Ichki nazorat sohasidagi ilmiy tadqiqotlar alohida o'rin tutadi, bu o'sha davrdagi har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning buxgalteriya ma'lumotlarini ro'yxatdan o'tkazish, tasniflash va umumlashtirishning ishonchliligini ta'minlashga imkon beradi”[1].

Professor Kisilevich Tatyana Ivanovnaning fikricha, ichki moliyaviy nazoratni amalga oshirishning eng muhim sharti buxgalteriya hisobi, statistik va operatsion hisobotlarda mavjud bo'lgan moliyaviy ma'lumotlar, shuningdek iqtisodiy faoliyatning turli tomonlarini aks ettiruvchi umumlashtirilgan moliyaviy ko'rsatkichlardir [2].

Nikolay Aleksandrovich Shichkovning so'zlariga ko'ra, ichki audit butun tashkilot bo'ylab “aloqa kanallari”ni ta'minlashga va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi. E'tibor bering, ichki audit ixtiyoriy ravishda bitta maydonda amalga oshiriladi[3].

Professor Yuryeva Larisa Vladimirovna ichki audit ta'rifini shakllantirdi, ichki audit-bu ichki hujjatlar bilan tartibga solinadigan va iqtisodiy sub'ektda mulkdorlar hamda rahbariyat manfaatlari yo'lida amalga oshiriladigan, amaldagi qonunchilikka rioya etilishi yuzasidan iqtisodiy faoliyatining barcha faktlarini nazorat qilish va tahlil qilishga yo'naltirilgan, faoliyat samaradorligini oshirish, xavflarni maqbul darajaga tushirishga qaratilgan turli tavsiyalarni ishlab chiqish va iqtisodiy hayotning turli masalalari bo'yicha xodimlar bilan maslahatlashuvlar o'tkazish uchun ichki nazorat tizimini baholash[4].

Professor M.J.Temirxanova fikricha, kamchiliklarni amalda takrorlamaslik uchun Respublikada “ichki audit xizmati ishidan foydalanish” xalqaro standartini ishlab chiqish va joriy etish hamda ichki audit faoliyati shakli sifatida qonunda mustahkamlash maqsadga muvofiqdir[5].

Bizning fikrimizcha, ichki auditning umumiy funksiyalarini quyidagicha tushunish kerak: ichki nazorat tizimini baholash-boshqaruv darajalarini tekshirish,

kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha asosli takliflar va boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar berish; samaradorlikni baholash-tashkilot faoliyatining turli tomonlarining ekspert baholarini amalga oshirish, shuningdek ularni takomillashtirish bo'yicha asosli takliflar berish.

Ichki nazorat tizimini dastlabki baholash jarayonida ichki auditor quyidagilarni e'tiborga olishi kerak:

- buxgalteriya hujjatlari, tanlangan vaqt davomida emas, balki butun hisobot davri uchun korxonani nazorat qilish vositalari ishonchli ekanligini aniqlash uchun, tekshirish kerak;

- tekshirish paytida korxonaga maxsus faoliyatga ega bo'lgan yoki butun davr uchun odatiy bo'lmagan faoliyat bo'lgan davrlarga katta e'tibor berish zarur;

- umuman ichki nazorat tizimiga va individual nazorat vositalarining ishonchliligiga "past" baho berish, boshqa individual nazorat vositalarining ishonchliligini "o'rta" yoki "yuqori" daraja bilan baholash ehtimolini istisno qilmaydi.

Ishonchlilikni dastlabki baholash natijalariga ko'ra ichki auditor ichki nazorat tizimining va individual nazorat vositalarining ishonchliligini, o'rta yoki yuqori, daraja bilan baholashi mumkin. Bunday holda, ichki auditor ushbu taxmin asosida auditorlik faoliyatini rejalashtirishi mumkin, ammo ichki nazorat tizimiga mutlaq darajada ishonmasligi kerak.

Agar dastlabki baholash natijalariga ko'ra ichki auditor barcha ichki nazorat tizimining va individual nazorat vositalarining ishonchliligini past deb baholasa, u buni majburiy ravishda qayd etishi va keyingi tekshiruvlarni tegishli ravishda rejalashtirishi shart.

Dastlabki baholash natijalariga ko'ra ichki nazorat tizimiga va alohida nazorat vositalariga tayanishga qaror qilib, ichki auditor audit davomida ushbu tizimning ishonchli ishlashini tasdiqlashi zarur.

Agar ichki auditor tizimning ishonchliligini tasdiqlash jarayonida ichki nazorat tizimining ishonchliligini baholash dastlabki baholash paytida berilgan bahodan past degan xulosaga kelsa, u o'tkazgan ichki audit natijalari bo'yicha

xulosalarining to'g'riligini tasdiqlash uchun keyingi tekshiruvlarni o'tkazish tartibini tegishli ravishda o'zgartirishi kerak

Tadqiqot metodologiyasi

Amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda ichki auditning ilmiy va amaliy asosi, ichki nazorat tizimining ishonchliligini baholash va ichki audit xizmatining o'rni, sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarini iqtisodiy islohotlar sharoitlariga moslashtirish va ichki audit strategiyasini amalga oshirishning eng muhim vositasi sifatida, muallifning amaliy izlanishlari hisoblanadi. Ishda iqtisodiy tahlil va nazariy qoidalar ishlatilgan.

Taxlil va natijalar.

Ichki nazorat menejmentning muhim funksiyasidir va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ishlab chiqarish, ta'minot-sotish va moliyaviy faoliyatining iqtisodiy samaradorligini doimiy ravishda kuzatib borish, xo'jalik yurituvchi sub'ektning barcha vositalarining saqlanishini ta'minlash, iqtisodiy to'lovga layoqatsizlik va chiqindilarni keltirib chiqaradigan sabab hamda shart-sharoitlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Shuningdek, ichki nazorat xo'jalik yurituvchi sub'ektning mehnat faoliyati davomida ishlab chiqarishni tartibga soladi. Chunki moliyaviy menejment sohasini nazorati tartibga solish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi.

Nazorat faoliyatining tabiati va predmetiga ko'ra moliyaviy nazorat - davlat, boshqarma va boshqarmadan tashqari nazorat; nazorat ob'ektiga ko'ra ichki va tashqi nazorat; amalga oshirishni tashkil etishga ko'ra taftish va ichki auditga bo'linadi, nazorat faoliyatini amalga oshirishda esa hujjatli nazoratning maxsus usullaridan, ekspert, baholash, tahlil usullari qo'llaniladi.

Shuningdek, nazorat tizimining ishonchliligi uning tasodifiy xatolarning oldini olish va aniqlash qobiliyatidan iborat bo'lib, ayrim shaxslar hisob yuritishda qasddan kamchilikka yo'l qo'yishlari mumkin, bunda auditor quyidagi tarzda tekshiruv o'tkazish huquqiga ega:

- agar auditorning fikriga ko'ra, ichki nazorat tizimi ishonchli bo'lsa, u har qanday tekshirish ob'ektidagi hisobvaraqlar yoki muomalalarni tekshirishni ichki nazorat tizimining ishlashini to'liq yoki qisman tekshirish natijasi bilan

almashtirishi mumkin. Agar ichki nazorat tizimi ishonchli va sezilarli darajada izdan chiqmasdan ishlayotganligi aniqlansa, unda bunday tizimdagi buxgalteriya ma'lumotlarida ham katta xatolar yo'q deb taxmin qilish yaxshiroqdir;

- agar ichki nazorat tizimi samarasiz bo'lsa, auditor o'zining kamchiliklaridan kelib chiqadigan xavfli vaziyatlarni bartaraf etish uchun testlar sonini va uni tanlash hajmini oshiradi, ichki nazorat tizimini ko'rib chiqishda auditor birinchi navbatda xo'jalik yurituvchi sub'ekt ma'muriyatining ichki nazoratga munosabatini o'rganadi, ya'ni, auditor rahbarining fikrlash xususiyatlari, shuningdek, tadbirkorlik sub'ekti atrofidagi ish muhitini inkor etmasligi kerak. Tadqiqotning ushbu bosqichida auditor mijoz bilan tuzilgan shartnomadan kelib chiqadigan muammoli vaziyatlarni baholashda to'plagan ma'lumotlaridan foydalanadi;

- agar auditor butun auditning muammoli vaziyatlarini qulay deb baholagan bo'lsa, xo'jalik yurituvchi sub'ekt hatto ichki nazorat tizimini ishonchli deb hisoblamaydi, rejalashtirish paytida ichki nazorat tizimi faoliyatining barcha jihatlarini batafsil tahlil qilish va qabul qilingan ma'lumotlarni batafsil tahlil qilish uchun qisqacha hisobot tayyorlash kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, auditor o'z e'tiborini ichki nazoratning alohida uchastkalariga qaratishi maqsadga muvofiqdir, chunki xo'jalik yurituvchi sub'ektning turli bo'limlarida muayyan muomala va hisobvaraqlarga nisbatan nazoratni kuchaytirish boshqalar uchun samarasiz ekanligi aniq.

Sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarga xizmat ko'rsatish dasturining bajarilishini ichki auditning asosiy vazifalari, sog'lomlashtirish dasturlarning bajarilishini nazorat qilish va yanada to'liq hamda sifatli xizmat ko'rsatishning ichki zaxiralarini aniqlash belgilangan, shuningdek uni amalga oshirish tartibi, shu jumladan dasturning bajarilishini asosiy xizmat hajmi va turlari bo'yicha umumiy baholash, xizmat ko'rsatish dasturining bajarilishiga ta'sir qiluvchi omillarni, sog'lomlashtirish vaqtdan to'liq foydalanish uchun zaxiralarni hisoblash, yil davrlari bo'yicha rejaning bir xilligini aniqlash.

Ichki audit tadbirlarini tahlil qilish asosida ichki audit xizmati samaradorligini baholash ko'rsatkichlari aniqlash, shuningdek, marketing

xarajatlari va sanatoriy-sog'lomlashtirish rejasini bajarish hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishga imkon beradigan xizmatlar narxini marjinal hisobga olish usuli taklif qilish. Ushbu usul taklifning maksimal hajmini - mahsulotni sotishning muhim hajmini hisoblash imkonini beradi.

Ilmiy izlanishning amaliy ahamiyati sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarida ichki auditni tashkil etish bo'yicha ishlab chiqilgan tavsiyalarni qo'llash imkoniyati bilan belgilanadi. Amaliy faoliyatida sanatoriy-sog'lomlashtirish xizmatlarini ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini barqaror oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish maqsadida Respublika sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarini audit standartlari talablariga muvofiq boshqa hududlarga joriy etish usullari.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan ilmiy izlanishlar asosida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi.

Xulosa qilib aytganda, sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasalarida ichki auditni tashkil etish, ichki auditning ilmiy va amaliy asoslarini ishlab chiqish va ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan eng muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasa tomonidan tashkil etiladigan jarayonda, ichki nazorat tizimini boshqarish siyosatiga rioya qilish uchun muassasa barcha tarkibiy bo'linmalar faoliyatini tartibli va samarali amalga oshirilishini ta'minlash kerak

Bizning fikrimizcha, olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda sanatoriy-sog'lomlashtirish muassasasining ichki audit bo'limi to'g'risidagi Nizomni va sanatoriy-sog'lomlashtirish zonasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ichki standart asosida ishchi hujjatlar to'plamini va ichki auditni tuzish taklif etiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ракутько С.Ю., Селезнева Е.Ю., Житлухина О.Г., Белик Е.В., Бережнова Е.И., Ломоносова Е.В., Белик Н.В. Внутренний аудит и контроль бизнес-

процессов: учебное пособие / С.Ю. Ракутько, Е.Ю. Селезнева, О.Г. Житлухина, Е.В. Белик, Е.И. Бережнова, Е.В. Ломоносова, Н.В. Белик. – Владивосток: Издательство Дальневосточного федерального университета, 2021. – 1 CD-ROM; [157 с.]. ISBN 978-5-7444-5065-6.

2. Резниченко, С. М. Современные системы внутреннего контроля : учеб. пособие / С. М. Резниченко, М. Ф. Сафонова, О. И. Швырёва. – Краснодар: КубГАУ, 2016. – 439 с.

3. Николай Александрович Шичков. «Внутренний аудит системы менеджмента» учебное пособие. Учебно-Методический Центр «Бизнес Класс». Санкт Петербург. 2018 г. 48 стр.

4. Юрьева Л.В., Внутренний аудит и его взаимосвязь с системой внутреннего контроля организации: проблема идентификации и международный опыт// “Финансы и Кредит”. Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. г. Екатеринбург, 2015. Том 14. № 4. 622-641 стр.

DOI: 10.15826/vestnik.2015.14.4.036

5. Темирханова М.Ж., Мирджавадова Ю. Ю. Теоретическо-методические основы организации внутреннего аудита и учета//«Экономика и социум» №6(109)-1. 2023. 1050-1053 стр.